

UDK: 930.2(497.5)
949.73:1941/1944*
Stručni članak
Primljeno: 25. IX. 1993.

Pismo Mladena Lorkovića iz kućnog pritvora
poglavniku Anti Paveliću

HRVOJE MATKOVIC

Sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor objavljuje pismo dr. Mladena Lorkovića upućeno iz kućnog pritvora poglavniku, iz kojega se može utvrditi i Pavelićeva umiješanost u pokušaj dovođenja NDH u tabor zapadnih saveznika.

U vanjskoj politici Nezavisna Država Hrvatska potpuno se oslanjala na Njemačku i Italiju, što — s obzirom na okolnosti u kojima je nastala i ulogu tih država u njezinu nastajanju — nije bilo neobično. Kada je početkom rujna 1943. godine pod udarom savezničkih snaga Italija kapitulirala, Njemačka je ostala jedini zaštitnik NDH. Glavna osnovica službene ustaške politike od tada je bila: održanje NDH u čvrstoj povezanosti s Njemačkom, dakako, isključivo s ustaškom vlašću. No, u daljnjem tijeku drugoga svjetskog rata — posebno nakon savezničke invazije u Normandiji početkom lipnja 1944. godine — opća situacija na bojištima za Njemačku je bila sve nepovoljnija, pa je postajalo sve jasnije da će Njemačka biti poražena. Tada se pod utjecajem razvoja događaja i sve veće bezizglednosti njemačke pobjede u vodstvu ustaškog pokreta pojavila struja koja je smatrala da je bitno sačuvati NDH bez obzira na to hoće li Njemačka pobijediti ili neće i bez obzira na to tko će biti na čelu hrvatske države. To je, zapravo, značilo da opstanak NDH ne treba vezati uz ustaštvo i Pavelića, niti uz njemački Treći Reich kao glavni oslonac. Kako je postajalo sve očitiije da će rat završiti pobjedom saveznika i da će oni krojiti političku kartu Europe, NDH bi se na vrijeme trebala naći na njihovoj strani. Tako bi se sačuvala hrvatska država. No to je zahtijevalo promjene u dotadašnjoj politici NDH, u prvom redu u sastavu njezinih čelnih ljudi.

Takva su shvaćanja sve jače dolazila do izražaja u ljetu 1944. godine. Glavni zagovornici traženja izlaza za NDH, odnosno njezina prijelaza u drugi tabor, bili su visoki ustaški dužnosnici *dr. Mladen Lorković*, ministar unutarnjih poslova, i *Ante Vokić*, tada na dužnosti ministra oružanih snaga u vladi NDH. Oko njih se okupio krug istomišljenika antinjemačkog raspoloženja, koje je sve više raslo zbog potpune kontrole Ni-

jemaca nad svim važnijim točkama političke i vojne djelatnosti. U taj se krug uključila i nekolicina političara iz vodstva Hrvatske seljačke stranke — Ivanko Farolfi, Ljudevit Tomašić, Josip Torbar, Ivan Pernar i drugi, te dio visokih domobranskih časnika s kojima su prvaci HSS-a već ranije računali. I sam potpredsjednik HSS-a ing. August Košutić održavao je kontakte s dr. Mladenom Lorkovićem.

Uspostavljanjem veza ustaških nezadovoljnika s prvcima HSS-a i visokim domobranskim časnicima formirana je zavjerenička grupa, koja je pripremila *plan akcije*. Plan je predviđao razoružanje njemačke vojske, odstup Pavelića s funkcije šefa države, uspostavu nove vlade sastavljene od predstavnika HSS-a, te poziv saveznicima da se iskrcaju na jadransku obalu. Kontakte sa saveznicima trebalo je uspostaviti preko Barija, pa su u tome poduzeti i neki konkretniji koraci.

Ta je akcija u našoj historiografiji poznata kao »afera Lorković-Vokić«. O njoj je dosta opsežno pisao dr. Bogdan Krizman,¹ te u znatno sažetijem tekstu i Fikreta Jelić-Butić.² Pisali su o njoj i neki publicisti (npr. Slavko Odić,³ Mato Rajković,⁴ Nikola B. Milovanović,⁵ te I. Horvat i J. Ružić⁶). No, njihovo pisanje nije uvijek pouzdano, jer im je u prvom planu bila težnja za atraktivnošću i senzacijom, a za mnoge podatke ne navode izvore ili — ukoliko se i spominju — ne navode gdje se ti dokumenti nalaze u originalu. U emigraciji o hrvatskom »puču« pisao je Ive Omrčanin⁷ i to na talijanskom jeziku.

Ima više značajnih dokumenata na temelju kojih autori rekonstruiraju pojedinosti akcije (dogovaranja osoba koje su u akciju bile uključene, konkretni plan akcije, sudbina aktera). Među njima svakako valja podsjetiti na izvještaje njemačkog poslanika u Zagrebu Siegfrida Kaschea upućene njemačkome ministru vanjskih poslova von Ribbentropu nakon razgovora s poglavnikom Antom Pavelićem (21. kolovoza 1944.). Zatim na elaborat ustaškog pukovnika Ante Moškova, zapovjednika Poglavnikova tjelesnog sdruga (PTS), koji je napisao 1947. godine u zatvoru komunističkih vlasti u obnovljenoj Jugoslaviji. (Poslije sloma NDH Moškov je bježao na Zapad, ali se ilegalno vratio u zemlju, gdje je bio uhvaćen, te je u istrazi pisao elaborat o ustaškoj vladavini.) Tim dokumentima valja pridodati i iskaz Davida Sinčića, ustaškog dužnosnika zaduženog za povezivanje s vodećim ljudima HSS-a u Zagrebu (ing. August Košutić, Ivanko Farolfi, Ljudevit Tomašić, Ivan Pernar, Josip Tor-

¹ Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 2, Zagreb, 1983., 78–139.

² Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977., 289–294.

³ Slavko Odić, »Iza kulisa drugog svjetskog rata u Jugoslaviji — Dvije linije iste politike«, *Vjesnik u srijedu*, 9, 16. i 23. I. 1957.; Isti, *Neostvareni planovi*, Zagreb, 1961.

⁴ Mato Rajković, »Prošlost na optuženičkoj klupi«, *Vjesnik u srijedu*, serija članaka od 3. XI. do 5. XI. 1958.; Isti, *Sjećanja na Oznu*, Zagreb, 1979.

⁵ Nikola B. Milovanović, »Zakulisne igre ustaša i oko ustaša«, *Vjesnik*, serija članaka od 4. V. do 2. VI. 1970.; Isti, *Generali izdaje*, I.—II., Beograd, 1977., u poglavlju »Dvolična uloga izdajnika«.

⁶ I. Horvat i J. Ružić, »Posljednji manevri«, *Večernji list*, serija članaka od 29. XII. 1962. do 1. III. 1963.

⁷ Ive Omrčanin, II »putsche croato nel 1944«, *Rivista internazionale*, Firenze, 1950., god. XVII., sv. 2, 248–254.

bar i drugi). No, i pored dosadašnjih saznanja »afera Lorković-Vokić« zahtijeva daljnju obradu. Njezina slojevita problematika traži temeljitije objašnjenje mnogih pitanja. Jedno od njih je i umiješanost samog Ante Pavelića u pripremanje prebacivanja NDH na stranu saveznika. U ovom prilogu donosimo osvrt na jedan dokument, koji daje određenu sliku o njegovu odnosu prema Mladenu Lorkoviću, jednom od dvojice vođa zavjere.

U dosadašnjoj literaturi navodi se da su Lorković i Vokić o svojoj namjeravanoj akciji spašavanja NDH upoznali Pavelića i da su od početka bili u kontaktu s njim očekujući do kraja njegovo puno razumijevanje i spoznavanje neizbježnog poraza Njemačke. I Ante Moškov⁴ u svom elaboratu izričito navodi da je »posve sigurno« da su o svim etapama pregovora s prvacima HSS-a Lorković i Vokić obavještavali Pavelića. No, Pavelić je o cijeloj akciji obavijestio Nijemce. Naime, u razgovoru koji je 21. kolovoza 1944. vodio s njemačkim poslanikom Kascheom povjerio mu je namjere grupe i tada je nastao zaokret koji je za zavjere-nike bio tragičan. Na iznenadno sazvanoj sjednici vlade (31. kolovoza) Pavelić je obavijestio sve ministre o akciji, te je Lorkovića i Vokića odmah razriješio dužnosti. Oba su stavljena u kućni pritvor, a posebno imenovani ustaški sud (na čelu mu je bio dr. Mato Frković) na tajnoj raspravi osudio ih je na gubitak činova i isključenje iz Poglavnikove tjelesne bojne. Odmah nakon završetka suđenja bili su uhapšeni i internirani (najprije Lorković u Koprivnici, a Vokić u Novome Marofu, a nakon određenog vremena obojica su prevezeni u Lepoglavu). Istodobno s hapšenjem Lorkovića i Vokića uhićeni su i prvaci HSS-a koji su sudjelovali u pripremanoj akciji.

U vrijeme kućnog pritvora Lorković je uputio *pismo poglavniku Anti Paveliću*, koje nedvojbeno potvrđuje Pavelićevu upoznatost s planovima Lorkovića i Vokića. To pismo spominje Bogdan Krizman u svojoj knjizi⁵ navodeći njegov sadržaj u samo nekoliko redaka posredno prema izvještaju Kaschea (naime, poglavnik je s pismom upoznao Kaschea, a ovaj je to zabilježio u svom izvještaju). Sada smo u posjedu tog pisma, koje sadrži neke karakteristične podatke za procjenu afere i držanje njezina glavnog aktera dr. Mladena Lorkovića. Njegov nećak gospodin dr. Hrvoje Lorković, sin Mladenova starijeg brata Radoslava i Melite Lorković, poznate hrvatske pijanistice, sada sveučilišni profesor u Ulmu (SR Njemačka), u svojoj kućnoj arhivi čuva koncept tog pisma. Gospodin Hrvoje Lorković ustupio mi je fotokopiju pisma s dopuštanjem za znanstvenu upotrebu.⁶ Ovdje ga objavljujemo u cijelosti uz napomenu da je na kraju pisma dodana bilješka pisana rukom Nade Lorković, supruge Mladena Lorkovića, pa i tu bilješku — zbog zanimljivosti njezina sadržaja — također objavljujemo. Napominjemo da je u konceptu pisma Lorković neke formulacije precrtavao, pa u ovom objavljivanju navodimo i ta mjesta stavljajući ih u zagrade.

⁴ V. Bogdan Krizman, n. dj., 95.

⁵ Isto, 90.

⁶ I na ovome mjestu zahvaljujem gospodinu dr. Hrvoju Lorkoviću na ustupljenom dokumentu.

Pismo glasi:

Dr. Mladen vitez Lorković

3. IX. 1944.

Poglavniče!

Nakon sjednice vlade od sriede, kad se razstadošte od Vokića i mene, rekoste, da ćemo se za koji dan privatno vidjeti. Sada sam međutim od Vas posvema odrezan te mi ostaje jedino ovaj put, ne znam da li siguran, da zaštitim svoju čast.

Poslije našeg razriješnja dužnosti stvari su krenule jednim pravcem, koji daje naslutiti najgore. U ustaškim krugovima vodi se haranga protiv Vokića i mene najnemoralnijim sredstvima od dana u dan novim i sve težim klevetama. Pri tome se ide tako daleko te se tvrdi da smo Vas mi htjeli silom svrgnuti s vlasti i čak da smo spremali na Vas atentat, te da smo zbog toga već i strijeljani. Iskustvo me uči, da takve glasine ne uzimam olahko. Uzporodo s tim naš tisak govori o izdajstvu i veleizdaji na način, kao da se to nas tiče. Konačno sam stavljen u takav kućni zatvor, u koji se stavljaju samo ozbiljni krivci, o čijoj sudbini se još ima odlučiti. Iz moje kuće od danas ujutro ne smije nitko van — niti smije osim izvidnika nitko unutra — izuzeta nije ni najbliža obitelj ni kućno osoblje. (Nije mi još jasno kako se pod takvim okolnostima može živjeti.) Pukovnici Moškov i Servatzi donesoše mi jučer navečer poruku, da ja sam ne bi izlazio iz kuće, da bi se time lakše prekinulo sa svim mogućim glasinama. Izričito rekoše, da obitelj može do mene. Ono što je danas zavedeno kao moj kućni režim nakon izključenja svih brzoglasnih veza, nešto je sasvim drugo.

No od svega toga najviše me iznenadilo, kad mi je min. Vrančić donio Vašu poruku, da ću biti izključen iz P.T.B.-a. Tim časom postade mi jasnim, da nažalost opet jednom — (uzpješno kao već toliko puta) djeluju tamne sile, koje žele mene od Vas odvojiti, mene uništiti — a Vas Poglavniče — dozvolite da to u ovom po me veoma ozbiljnom času otvoreno kažem — radi zaštite njihovih probitaka staviti kao glavara države u (takav) fatalni položaj, (koji će Vas u kratko vrijeme kao glavara države onemogućiti). (Još i više od toga) Sve Poglavniče stoji na kocki (ako uopće višega ima). (Ne samo) Obstanak naše teško izvana ugrožene države, (ne samo) održanje hrvatskog naroda u (tim) predstojećim najtežim izkušenjima, prema kojima je sve što smo pretrpjeli bila sitnica, pa (već) i sama povjestna čast (i ugled) ustaštva kao nosioca hrvatske državnosti i državne misli. Pomislite, Poglavniče! Kvaternici su u emigraciji, Budak i mnogi drugi su po strani, a Lorković i Vokić su na putu da budu žigosani i možebitno likvidirani kao — izdajnici! A vlast u ovim odlučnim danima i tjednima skliznula je u ruke ljudi čije je ime vezano (sa najmračnijim stranama naše poviesti) sa djelima, za koje u najkraće vrijeme neizbježno predstoji (težka i krvava) najteža odmazda. Bez obzira na konačni izhod rata nema te sile na svijetu, koja bi to spriječila.

Poglavniče! Vi sami najbolje znadete niti ste imali niti ćete ikada imati lojalnijeg i vjernijeg suradnika, nego što sam bio ja od časa, kad sam god. 1934. položio ustašku prisegu. Vi najbolje znate, da (u zadnjim tjednima) nikada nisam ni koraka činio, bez Vašeg (i prethodnog i na-

knadnog) znanja i odobrenja. To što se sada po raznim Hotkima i njima sličnima želi preko Jurčića i Rukavine proti mene naknadno iskonstruirati toliko je nisko, da mi je ispod dostojanstva na to se uobće osvrnati. Za Jurčića i danas (neograničeno) jamčim i u pogledu patriotizma i u pogledu ustaške stege — ne jamčim jedino u pogledu naivne vjere u ljudsku dobrotu i poštenje. Da je Jurčić svoju glavu mislio spašavati nečastnim kompromisima (laž je izmišljevina je (po takvima koji nisu vredni da mu obrišu cipele). Branko Rukavina po naravi svoje službe možda se našao i u (dvoičnim) dvojbjenim situacijama, ali i danas — dok mi se na temelju stvarnog gradiva ne dokaže drugo, potpuno sam uvjeren u njegovo ustaštvo i poštenje. No znam, da se već mjesecima (sa strane onih, koji ga danas drže u pandžama) proti njega vodi posve osobna kampanja.

Kad je tome tako ne mogu shvatiti, zašto da me PTB izbacuje iz svojih redova, osim ako izvjestna gospoda, s kojima doista nemam ništa zajedničko (i u čije društvo ne spadam) žele time postići da u očima ustaša postanem — »vogelfrei«. U tom pogledu umiruje me međutim Vaša poruka, danas preko min. Vrančića, (gdje se kaže) da mi Vašom glavom jamčite proti izpada neodgovornih elemenata. Na tom velikom jamstvu. Poglaviče, toplo Vam zahvaljujem. No razumjet ćete, da žigosanje kao izdajica nije za me laglje od smrti.

Svoj današnji položaj uobće ne bih mogao shvatiti osim (pod) uz pretpostavku da su (razni tanni elementi) neki ljudi iz osobne mržnje pokolebali Vaše povjerenje u mene i (moga prijatelja) Vokića. Stoga Vam još jednom na častnu rieč ponavljam, da između mene, Košutića i Farolfija nije bilo ničesa drugoga osim onoga, što iz moga vlastitoga izvještaja znate. Jednako tako Poglaviče, znadete, da ja nikada ne bih bio sposoban za pomisao, da mi proti Niemaca podignemo ruku, nakon što smo njihovom pomoći ostvarili naš najviši ideal — hrvatsku nezavisnu državu.

Poglaviče! Vremena su i preteška za najmanju neiskrenost (tada neka mi bude slobodno reći Vam najotvorenije što mislim):

Zaklinjem Vas radi Hrvatske, radi Vas i radi svega onoga, što u poviest ulazi pod imenom ustaške revolucije: ne vežite se u ovom sudbomosnom času s ljudima, čija je sudbina na svaki način zapečaćena i koji će sa sobom u propast rinuti i cilju Hrvatsku (povući sa sobom u takav svršetak o kojem i danas ne mogu ni misliti). To je poruka čovjeka, koji je sve svoje snage toliko ugradio u Vaše životno djelo, da može i živjeti i umrijeti samo kao jedan od najbližih sudionika poviesti Paveličeve Hrvatske.

Za dom spremni!

Dr. Mladen Lorković

Na poledini posljednjeg lista ispisana je sljedeća zabilješka:

Ovo sam pismo ispravljala po uputama Mladena. Ako bi njega uništili, ostavljam to pismo, da ono opere ljagu s ovoga najdivnijeg sina Hrvatske, koji je sebe čitavoga uložio u njezino dobro.

Za njim polazim i ja u smrt, pa neka još jedan nevini život optužuje one, koji su u svojoj mahitosti tako odlučili.

5. IX. 1944.

Nada Lorković

Iz pisma Mladena Lorkovića poglavniku Anti Paveliću može se uočiti da su njihovi prethodni odnosi (prije afere) bili izuzetno prisni. Na taj zaključak upućuje već prva rečenica u kojoj Lorković kaže da mu je poglavnik poslije sjednice vlade rekao da će se »za koji dan privatno vidjeti«. Očito je to bila dotadašnja praksa prijateljskih susretanja, jer Lorković je doista bio vrlo blizak Pavelićev suradnik. Međutim, do toga najavljenog susreta nije nikada došlo, jer je Lorković nakon sjednice vlade stavljen u kućni pritvor i zatim udaljen iz Zagreba.

Kućni pritvor je bio vrlo strog i striktno proveden. Na to upućuje podatak da od zabrane napuštanja stana nije bila izuzeta »ni najbliža obitelj, ni kućno osoblje«. Lorkoviću je čak bio isključen i telefon. Ništa se nije promijenilo ni nakon posjeta visokih ustaških dužnosnika Moškova i Servatzia Lorkoviću, koji su mu obećali ublažavanje mjera. Lorković upozorava poglavnika na neke neugodne okolnosti koje su nastale u ustaškom vrhu voljom samog poglavnika, a koje smatra pogrešnim potezima. Naime, Lorković kaže da su njegovi (poglavnikovi) najbliži suradnici (oba Kvaternika, Budak) udaljeni iz hrvatskog (ustaškog) političkog vrha i da su »po strani«, a da se oko poglavnika nalaze ljudi koji su učinili takva nedjela da im »neizbježno predstoji (teška i krvava) najteža odmazda«. Lorković zasigurno zna za ta nedjela jer je u ustaškoj vladi bio neprekidno od njezina ustroja u travnju 1941. godine. Ranije je bio ministar vanjskih poslova, a u vrijeme afere u ljetu 1944. godine ministar unutarnjih poslova. A tada slijedi najznačajniji odlomak pisma. Pošto je poglavnik podsjetio na svoju lojalnost i vjernost (još od 1934. godine), Lorković izričito navodi da je poglavnik znao za sve što se posljednjih tjedana pripremalo. Lorković tvrdi: »Vi najbolje znadete da (u zadnjim tjednima) nikada nisam ni koraka činio, bez Vašeg (i prethodnog i naknadnog) znanja i odobrenja.« Ti »posljednji tjedni« upravo je razdoblje kada su Lorković i Vokić intenzivno pripremali puč i prijelaz NDH u drugi tabor. Lorković naglašava da su svi koraci poduzeti ne samo uza znanje nego i uz odobravanje poglavnika. U daljnjem tekstu pisma Lorković još jednom podvlači — i čak daje časnu riječ — »da nije bilo ničesa drugog osim onoga, što iz moga vlastitoga izvještaja znate«. Glavni akter afere je decidan: poglavnik Pavelić je sve znao. Nema nikakva razloga ne vjerovati Lorkoviću, jer u situaciji u kojoj se nalazio očito ne bi tvrdio nešto neistinito o postupcima čovjeka kojemu se direktno obraćao i o kojemu je ovisila njegova sudbina.

Na kraju pisma slijedi još jedno upozorenje na loše ljude u poglavnikovoj okolini i predviđanje lošeg završetka hrvatske države o kojem — kaže Lorković — »danas ne može ni misliti«. Ljudi, na koje Lorković aludira, isti su oni za koje je naprijed u pismu naznačio da im je ime vezano uz »najmračniju stranu naše povijesti«. To su oni koji su izvršavali ili naredivali različite zločine. Lorković, dakle, za loš položaj Hrvatske ne krivi Pavelića, koji je nesumnjivo sve niti hrvatske državne politike u razdoblju NDH držao u svojim rukama. Krivi su oni s kojima se Pavelić u »ovom sudbonosnom času« povezo i koji će »sa sobom u propast rinuti i cijelu Hrvatsku«. I u tim trenucima Lorković iskazuje svoju lojalnost Paveliću, kao što je to činio i tijekom cijele afere obaveštavajući ga o svim poduzetim koracima za novi pravac državne po-

litike. Posljednje dvije riječi u pismu vrlo su karakteristične: Lorković Hrvatsku naziva »Pavelićeva Hrvatska«. Time posebno naglašava Pavelićeve zasluge za uspostavu NDH, ali i Pavelićevu poziciju u hrvatskoj državi. U istoj rečenici naprijed je već istakao da je to Pavelićevo »životno djelo« u koje je i sam ugradio sve svoje snage. I upravo njega Pavelić odbacuje na tako drastičan način u trenutku kada su zajedno trebali spašavati hrvatsku državu. Lorković ne daje nikakvo objašnjenje za Pavelićev postupak. Zašto je Pavelić prekinuo cijelu akciju i tako energično postupio prema njemu (i Vokiću) za Lorkovića ostaje otvoreno pitanje. Na njega on tada (u pismu) i ne pokušava odgovoriti. Očito je nešto pretpostavljao, jer je Pavelića vrlo dobro poznavao, ali u položaju u kojem se nalazio nije bilo oportuno da to i iskaže. Lorkovićevo pismo Paveliću, upućeno iz kućnog pritvora, svakako je vrijedan i zanimljiv dokument za potpuniju rekonstrukciju političke afe-re u NDH u ljetu 1944. godine.

SUMMARY

MLADEN LORKOVIĆ'S LETTER FROM THE HOUSE CONFINEMENT TO POGlavNIK ANTE PAVELIĆ

The Minister of the Interior in the Independent State of Croatia and a high Ustasha official, Dr. Mladen Lorković, collaborated with the Minister of the Armed Forces, Ante Vokić, in the plan to bring the Independent State of Croatia to the camp of Western Allies. The leading members of the Croat Peasant Party were also involved in that action. By an intervention of Pavelić, the action was suddenly interrupted and conspirators arrested. The author publishes M. Lorković's letter to Pavelić, which he wrote from his house confinement. The letter demonstrates that Pavelić himself was involved in the action of siding with the Allies.